

Ласта Ђаповић

Етнографски институт САНУ, Београд
eisanu@sanu.ac.yu

Јован Мишковић – заборављени етнограф и географ*

У раду се даје портрет Јована Мишковића, јединог ђенерала који је био председник Српске краљевске академије (1900-1903). Уз критички приказ његових радова, с тежиштем на доприносу етнографији, аутор оцртава и културно-научне прилике у Србији у другој половини XIX века.

Кључне речи: официр, топонимија, етнограф

Године 2004. навршило се 160 година од рођења Јована Мишковића (1844-1908), јединог ђенерала који је од 1900 до 1903. године био председник, у то време, Српске краљевске академије.

Јован Мишковић је рођен 1844. године у Неготину, значи, двадесетак година после Другог српског устанка, а непуних петнаест од како је Србији призната аутономија турским хатишерифима из 1830. и 1833. За његовог живота Србија ослобађа градове (1867), добија потпуну независност (1878), а од кнежевине постаје краљевина (1882). Дакле, Мишковић живи у време када Србија гради своју државност, оснива и усавршава своје институције: управу, војску, просвету, здравство и науку, а он у свему томе активно учествује.

Како у својој студији о Ј. Мишковићу примећује Божидар Јововић,¹ о његовом приватном животу зна се релативно мало. Па ипак, неке податке

* Текст је резултат рада на пројекту: *Србија између традиционализма и модернизације – етнологско и антрополошко проучавање културних процеса* (147020) који у целини финансира Министарство за науку и заштиту животне средине Републике Србије.

¹ Божидар Јововић, *Српски официри у националној култури*, Војно-издавачки завод, Београд 1998, 162-213.

можемо добити из лапидарних записа из његових бележница,² а о томе каква је био личност можемо сазнати понајвише из његових дела, у којима је често, отворено и без зазора износио своје мишљење.

Осећајући се Србином, што је, чини се, некад наилазило на оспоравање, у једној од својих бележница он записује о свом пореклу:

„Мој деда звао се Мијајло, а отац Радован. Деда је живео у селу Самариновцу (од Самара), које је онда било српско, а сад је влашко. Моме деди умре прва жена, која је родила мога оца Радована, и ожени се другом – влајињом из села Џањева, која повлаши целу кућу. Мога оца из тепања прозва по влашки Радул, а мога деду – свога мужа, назва 'Мишко', и тако су та имена остала за свагда, и по њима држи се, да сам ја порекла влашкога. Али је мој деда био чисти Србин, и оженио се првом женом Српкињом, која је и мога оца родила. А што је друга жена влахиња њих прекрстила, то није чудо, кад се зна 'да је једна вла'ња у стању да повлаши цело село', а камоли малу децу. Мој је отац дошао на занат у Неготин и ту остао.“³

После основног и гимназијског школовања⁴ у Неготину, Јован Мишковић постаје, као и његов старији брат Ђорђе, који у 25. години умире од туберкулозе, питомац Артиљеријске школе.⁵ Завршава школовање 1865. године и као један од најбољих, четврти у класи, добија чин артиљеријског потпоручника.

Жени се 1870. године Круном, ћерком богатог трговца Милоја Блазнавца. Међутим, у породичном животу није имао много среће: старији син Богдан умире са три године, а млађи Војин побољева и умире 1896. године, са непуних осамнаест година.⁶

² Од младићких дана Мишковић је у свештицама водио неку врсту дневника. Те бележнице је завештао Архиву САНУ /даље АСАНУ/.

³ Мишковић у бележници наводи да је то по причању чича Јакова Атанацковића из Неготина; АСАНУ, бр. 7242/17, 83-84, према Б. Јововић, *н. д.*, 168-169.

⁴ Школовање је у то време трајало 10 година: 4 године основне школе, 4 године ниже и 2 године више гимназије.

⁵ Артиљеријска школа, коју су сви називали Војна академија, премда је званично тај назив тек касније добила, „отворена је 18. септембра 1850. године са капацитетом 24 слушаоца“. Школовање је трајало пет година и обухватало је „један импозантан програм“ који је питомцима давао стручна знања, али и општу културу, те су они, и по мишљењу страних официра, припадали европској војној елити /в. Петар Опачић, Саво Скоко, *Српско-турски ратови 1876-1878*, БИГЗ, Београд 1981, 27-28/.

⁶ Богдан 1873-1876; Војин 1878-1896. У бележници је записано: „25. јун (Уторак). Као на дан рођења Војиног били на његовом гробу и однели му венац од цвећа. Данас би напунио 18 година“ /АСАНУ 7242/30, према Б. Јововић, *н. д.*, 171/.

Да бисмо сажето описали богату војничку и ратничку биографију Јована Мишковића, можда је најбоље да се послужимо речима из опроштајног говора⁷ академика Владана Ђорђевића,⁸ без обзира на његову реторичност:

„Други, позванији од мене, казаће и написаће шта си ти био Српској Војсци. Они ће казати шта си ти као млади подпоручник радио у Страгарским барутанама, шта си као штабни официр округа рудничког и јагодинског и због каквих особина те одмах преместише у опште-војно одељење Министарства Војног. Они ће казати или написати какав си био командир чете, и зашто те одмах поставише да вршиш дужност шефа штаба Алексиначке Војске. Од њих ћемо чути или читати какав си командант Јагодинске Бригаде, а какав шеф штаба Ибарске војске, како си у првом рату водио две чачанске бригаде а како Ужичку бригаду II класе? Они ће нам казати ... зашто си пре првог рата постављен за команданта књажевачке окружне војске, кад си већ после три месеца начелник штаба Тимочког кора, а у другом рату већ те видимо као начелника операцијског одељења Врховне Команде. На томе сам те месту ја изблиза посматрао ... На томе си се положијау толико одликовао,

⁷ Два говора приликом погребња генерала Јована Мишковића, /1. у име Српске краљевске академије (даље: СКА) акад. Владан Ђорђевић, 2. а у име војске генералштабни пуковник Боривоје Драгашевић/, Београд 1908, 1-25.

⁸ Владан Ђорђевић (1844-1930) – лекар, књижевник, политичар и научник. Редовни члан СКА од 1892. године. Основао Српско друштво Црвеног крста и Српско лекарско друштво (1872). Био министар и председник министарског савета. Његов режим („владановштина“) био је режим „чврсте руке“, у служби краља Милана. /према *Мала енциклопедија Просвета*, I-II Београд 1968. I, 1969. II, (даље: МЕР) I под Ђорђевић Владан/ Објавио је више дела разних жанрова: из књижевности, историографије, мемоарске прозе и др. Издавао је часопис „Отаџбина“ (1875-92), у коме је Ј. М. сарађивао „и онда, када је ваљало радити само из патриотизма.“ За време рата 1876, В. Ђ. је био начелник санитета моравско-тимочке војске, а за време рата 1878. био је начелник српског војног санитета. У то време био је у могућности да изблиза посматра Мишковићеву делатност. /П. Опачић, С. Скоко, *н. д.* 133 и 203/. О В. Ђ. види: В. М. Суботић, *Др. В. Ђорђевић 50 година књижевног рада*, Београд 1910, 1-164; С. Слапшак, *В. Ђорђевић – једна неподношљива виталност*, у В. Ђ. Успомене, СКЗ, Београд 1988, 413-422.

да те је Врховни Командант одликовао ађутантским аксељбандима, а чим се после рата извршила демобилизација војске, владалац Србије поставио те је за свог Министра војног.⁹ (...) Али када дође земан опет да се ратује ... када си био Командант Дринске дивизије, то ја знам можда боље него где ко од позвани-јих, и зато могу ... да кажем са поуздањем да ме доцнији историци неће демантовати, да си ти Јоване Мишковићу, био најбољи дивизијар српске војске у последњем рату. Био си јунак ... на Драгоманском кланцу, када си са цигло три чете остао ... да заштитиш заповеђено одступање читаве једне војске.¹⁰ „И само те је случај сачувао од сигурне смрти на бојишту, али осим храбрости ти си твоју дивизију водио мудро.“¹¹

За начелника Главног Генералштаба долази 1888. године, а као такав је био неко време и инспектор пешадије.¹²

„У јесен 1890. постаје гувернером тадашњем малолетном Краљу. Положај не само важан него и деликатан.“¹³ Генерал постаје

⁹ Задовољан Мишковићевом стручношћу и радом током Другог српско-турског рата (био је начелник Оперативног одељења врховне команде српске војске) књаз Милан захтева његово мишљење о преуређењу војске. Одобравајући његове замисли, књаз га поставља 1. октобра 1878. године за министра војног. Два дана од постављења, Мишковић подноси на одобрење програм за реорганизацију војске, с напоменом да он, уколико план буде усвојен, неће, по цену оставке, од њега одступити. Пошто је план одобрен, Мишковић је прихватио положај министра војног, али је одбио понуђени чин пуковника „у интересу морала и среће наше војске“/АСАНУ, бр. 7242/12, 3/, како стоји у његовој бележници, очигледно свестан да већ то што има само 34 године може изазвати одређена нерасположења према њему.

Основе његовог плана биле су: А. примарно: 1. Преустројство Генералштаба, 2. Реорганизација целе војске, 3. Преустројство Војног министарства, 4. Преустројство наше војне школе, 5. Уређење наше стајаће војске, 6. Војно осигурање земље (стратегичко и фортификацијско), 7. Преоружање целе наше војске, 8. Војна настава целог народа. Б. секундарно: 1. „Шиљање“ сваке године извесног броја наших официра у стране војске од ауторитета, 2. Стручни комитети за артиљерију и инжињерију, 3. Издавање војног листа, 4. Војнодруштвена предавања, 5. Уређење полагања официрских испита, 6. Уређење стрелачких дружина.

На положају министра војног Ј. Мишковић остаје до 19. октобра 1880. године /према подацима у Б. Јововић, *н. д.* 180-183/. По неким обавештењима, дошло је до пада владе, јер он није хтео да одступи од свог плана, тј. није пристао да се смањи буџет за војску /На научном скупу: *Мисао и дело ђенерала-академика Јована Мишковића*, организ. Војска СЦГ, Војна академија, Школа националне одбране (под покровитељством САНУ), Београд, 25. новембар 2004/. Као министар, на располагању остаје све до 1. априла 1882, када је постављен „за начелника ђенералштабног одељења Главног Ђенералштаба“ /Б. Јововић, *н. д.*, 164/.

¹⁰ Односи се на Српско-бугарски рат, који је трајао од 2. децембра 1885 до 3. марта 1886. и који је завршен српским поразом код Сливнице.

¹¹ *Два говора ...*, (Владан Ђорђевић), 11-13.

¹² Мишковић је одликован са више од 10 ратних и мирнодопских, српских и страних одликовања /види: Б. Јововић, *н. д.*, 164-165/.

¹³ Краљ Милан (1854-1901, кнез од 1868, краљ од 1882), не желећи да влада по демократском уставу донетом 1888. г, абдицирао је 1889. у корист свог малолетног сина Александра Обреновића (1876-1903). Како је Александар 1893. г. збацио намесништво

1894, а 1896. године по други пут бива министар војни. Међутим, у зиму 1897. године, због нарушеног здравља, одлази у пензију.¹⁴

Али Јован Мишковић није био само војник и ратник. Он није био само сарадник *Војина*,¹⁵ оснивач *Ратника*¹⁶ и иницијатор „беседа“¹⁷, организатор и председник стрелчачких дружина.¹⁸ Мишковић је био човек бескрајне радозналости и невероватне вредноће. Био је претплаћен на све тадашње научне и књижевне часописе.

Као двадесетједногодишњи официр, постављен на дужност у Страгаре, он постаје свестан разноликости српске народне културе и блага које се ту крије. Уз то, по задатку испитује и картографира терен. Он сагледава да је Србија земља која није ни истражена ни описана. То је учинило да је у потпуности прихватио став свог професора Јована Драгашевића,¹⁹ „да Србија управо међу официрима чека своје истраживаче и описиваче“,²⁰ и он целог живота истражује и бележи.

извршивши државни удар, Мишковић је „неко време био на расположењу“, да би од лета 1893. опет био начелник Главног Генералштаба.

¹⁴ Према подацима из говора ђенералштабног пуковника Боривоја Драгашевића, који се у име војске опростио од ђенерала Ј. Мишковића /*Два говора ...*, 20/.

¹⁵ *Војин* – „лист за војне науке, вештине и новости, први српски војни лист; излазио у Београду 1864-1870; уређивао га и издавао Јован Драгашевић.“ /даље: МЕП I под Војин/ Мишковић се појављује као сарадник од 1866. до краја његовог излажења, већином са преводима.

¹⁶ *Ратник* – „месечни војни лист, издање Главног генералштаба; касније стручни војни лист орган Главног генералштаба; излазио у Београду од 1879. до априла 1941, с прекидом у Првом светском рату; доносио чланке из војних наука и приказе домаће и стране војне литературе.“ /МЕП II под *Ратник*/ Мишковић је у *Ратнику* објавио читав низ радова, као и превода из стране војне литературе.

¹⁷ О значају војних удружења, као и значају „беседа“, тј. предавања, Мишковић пише у *Отаџбини*. Он такође наводи садржај одређених предавања, често их допуњујући најновијим сазнањима из стране литературе /в. *Отаџбина*, год. I књ. I, св. 1-4, Бгд 1875, 479-486; и год. I, књ. II, св. 5-8, 150-156, 303-309, Београд 1875/.

¹⁸ Мишковић је био председник Стрелчачког савеза и Црвеног крста. Због нарушеног здравља, он се 1898. захваљује на тим дужностима /према: Б. Јововић, н. д, 183/.

¹⁹ Јован Драгашевић (1836-1915) – књижевник и географ; пуковник, професор у Артиљеријској школи. Први професор који је предавао етнографију на оба одсека Велике школе (Историјско-филолошком и Природно-математичком), у оквиру предмета „упоредна географија и етнографија“ (1884-1887) /види: И. Ковачевић, *Историја српске етнологије*, 2. *Правци и одломци*, Београд 2001, 76-82/. Писао је песме, историјске и филолошке расправе, приповетке, једну драму („Хајдук Вељко“), и дела из географије: *Начела војне географије*, *Космографија* /МЕП I под Драгашевић Јован/, *Земљопис Србије и осталог Балканског полуострва* и *Војна географија Илирског тропоља* (Балк. полуострва) /И. Ковачевић, н. д, 80/. Мишковићу је, између осталог, предавао и стилистику. Очигледно да је он, поред датог веома доброг стручног образовања, својим ученицима пружио ширину погледа и усадио им жељу за општим знањем.

²⁰ Б. Јововић, н. д, 178.

Можда је највећи, али не и једини, Мишковићев допринос нашој науци и култури то што је он на терену сакупио нашу топонимију, посебно детаљно – хидронимију целе тадашње Србије, као и топонимију Рудничког и Јагодинског округа, а нешто мање детаљно – Књажевачког округа. Али он нас није само тиме задужио. У његовим радовима налазимо драгоцене податке за географију, етнографију, карактерологију, историју и археологију.

Већ следеће године по доласку у Страгаре, он штампа у *Вили*²¹ 20 загонетки из тог краја. Међутим, од сакупљених загонетки много је значајнија његова „Приметба“, штамана иза њих. У њој он истиче значај малих форми народне књижевности и предлаже да се оне сакупљају, као и подаци о народним обичајима, ношњи, играма и мелодици.²² Свестан да је мало писмених људи у Србији,²³ он затим у „Приметби“ предлаже:

„А то – тј. прикупљање и бележење – могу да учине понајвише оно људи, који су штогод школовати, а који су непрестано у додиру са народом. А ти су људи код нас свештеници и учитељи. Они могу, а и треба да се овим послом највише занимају, поред својих дужности, и на тај начин своме роду неизмерну услугу да учине, што нећеду дати, да неоценимо благо, које је вековима стечено, тек тако узалуд, а једино због немарности пропадне. А сваки други родољуб, који само прилике имаде, треба то да чини; ако не можемо шта да приновимо, бар да недамо да пропада оно што имамо!“²⁴

Значајно је да је баш на тај начин, како је предлагао Мишковић, касније организовано прикупљање материјала за Српски етнографски зборник Српске краљевске академије, са четири одељења, а чију је едицију *Насеља и порекло становништва* покренуо Јован Цвијић, зачетник научне географије, оснивач антропогеографске и етнологске школе у нас, чија је прва књига изашла 1902. године, дакле, у време кад је председник Академије био Јован Мишковић.

²¹ *Вила*: лист за забаву, књижевност и науку, издавао и уређивао Стојан Новаковић; излазио у Београду од 1865. до 1868.

²² Треба да имамо на уму да су *Етнографски списи* „Живот и обичаји народа српског“, Вука Караџића, објављени после Вукове смрти, дакле после 1864. године, те да Мишковићу у време писања „Приметбе“ нису били познати, што указује на самосвојност његовог мишљења.

²³ У својој студији *Опис Рудничког округа* Мишковић износи податак да у 115 насеља тог округа, од 48.348 становника има само 1.600 писмених лица /*Гласник Српског ученог друштва* (даље Гл СУД) књ. 34, Београд 1872, 186/.

²⁴ *Вила* 1866, 508. У *Вили* Мишковић објављује народне загонетке, песме и приче: 1866., 507-508, 560-562, 658-660, 709-711; 1867, 284-285, 304-305, 425-427, 446-448, 539, 693-694; 1868, 14-15, 733-734 (непотпуно).

Српско учено друштво²⁵ 1872. године у свом Гласнику објављује први део Мишковићеве обимне студије – *Опис Рудничког округа*.²⁶ У приступу Мишковић истиче да

„немамо много списа о нашој земљи“ и да Српско учено друштво настоји да ту празнину попуни. Он је, ето, по службеној дужности Руднички округ истраживао, али је „осим званичних захтева право сваког рода белешке“.

Те белешке, каже Мишковић,

„ако ни за шта друго, а оно бар као попуна и помоћ у њиховим специјалним испитивањима – да – послуже. У колико су пак ове моје белешке непотпуне ... (оне) имају вредност ту, што су истинити и поуздани извор, јер све што је написано, или сам ја својим очима видео, или из уста ондашњих становника дознао и побележио.“²⁷

Први део садржи опис положаја Рудничког округа, његово административно и „војничко подељење“, орографију и хидрографију. Други део, објављен 1875. године, садржи два поглавља: топографија и комуникација.²⁸

Те године, 1875, Ј. Мишковић бива изабран за редовног члана Србског ученог друштва.

Године 1881. излази Мишковићев рад *Књажевачки округ* (са картом).²⁹ Он напомиње да је рад писан 1877, што значи између Првог и Другог српско-турског рата. Уз то, он каже:

²⁵ *Српско учено друштво* основано је 1864, уместо укинутог *Друштва србске словесности* (1842-1864). Његово веома престижно гласило био је *Гласник Србског ученог друштва*. После оснивања Српске краљевске академије (1886), СУД се постепено стапа са СКА, да би се 1892. потпуно с њом стопило /према МЕР II под Српско учено друштво/.

²⁶ Ј. Мишковић, *Опис Рудничког округа*, Гл СУД 34, Београд 1872, 178-335. Уз рад је приложена географска карта Рудничког округа са табелом административне поделе и статистичким подацима из 1866. по срезовима, и то: о броју општина, броју домова, затим становника (мушких и женских), пореских глава и писмених лица. Такође, и са табелом „војничког подељења“. Уз то је приложен лист на коме су: технички цртеж Рудничког градића, Мисе (остаци католичког манастира у близини Рудничког градића), као и старе цркве у Руднику; цртеж и „хоризонталана пројекција“ Островице; цртежи извора Чемернице, Љига и Шареног извора. Све је израдио Ј. Мишковић. Ова географска карта, као и карта књажевачког округа, представља „напредак у развоју српске картографије“ /Д. Петровић, *Српска географија XIX века*, Флогистон бр. 5, Београд 1997, 40/. Поменимо да су за попис становништва и развој статистике у Србији (од 1848) заслужни Ј. Гавриловић и В. Јакшић, а овај последњи – и за развој метеорологије и метеоролошких мерења /Исто, 32/.

²⁷ Ј. Мишковић, *Опис Рудничког округа*, / даље *Опис Рудничког...I* /, Гл СУД 34, 178-179.

²⁸ Ј. Мишковић, *Опис Рудничког округа* /даље *Опис Рудничког...III* /, Гл СУД 41, Београд 1875, 104-282. Уз рад је приложена табела Путних даљина свих насеља у Рудничком округу. Даљина је дата „у часовима (сатима) 1 сат = 4 000 метара“. На другом листу прилога налазе се: изглед и план цркве у Такову, као и цртеж западних и јужних врата те цркве; изглед и план цркве Благовештења и црква Никољи са цртежом „пенцера“, „стар. печат“ Вујна и цртеж Мутаповог барјака из Русије. Све је израдио Мишковић. Овај део је и посебно одштампан.

„при излагању ... појединих одељака³⁰ не може се очекивати она детаљност, коју сам показао приликом *Описа Рудничког округа*, јер оно је систематски рад вишегодишњег испитивања, а ово су само кратке белешке.“³¹

Свој значајан рад, *Топографски речник Јагодинског округа*,³² Јован Мишковић објављује 1885. године. Замисао му је била да, попут *Хидрографије независне кнежевине Србије*,³³ рада који је за школе спремао и који је у време српско-турског рата понудио Алимпију Васиљевићу, тадашњем министру просвете, сусревши се с њим на бојишту, сачини топографски речник целе Србије. Нажалост, то се никад није остварило.

У предговору он наглашава да је већ Вук Караџић увиђао значај топонимије и то да она представља саставни део језика једног народа. Затим каже:

„Како пак језик представља и своју *народност*, то и топографска имена много помажу, да се у спорним областима реши питање, којој народности обитаоци припадају, и коме средишту ваља да теже, или какав је народ некад ту живео.“

Потом напомиње да су важна и за историју, јер

„с многим именима и топографским називима везане су приче, које су од вредности за историју“, а поред тога ти називи су битни како за војску, тако и за свакидашњи живот.³⁴

²⁹ Ј. Мишковић, *Књажевачки округ* (са картом), Гл СУД 49, Београд 1881, 53-124.

³⁰ Распоред грађе је сличан као код *Описа Рудничког округа*: 1. Границе и подела, 2. Хидрографија (воде), 3. Орографија (брда), 4. Комуникације (путеви) и старине, 5. Етнографија (народопис) и историја, 6. Картографија. Напоменимо само да *Грађу за етнографију и историју Рудничког округа* Мишковић не штампа у Гл СУД, већ у листу *Панчевац* 1872. Чини се да је Мишковић после објављивања Вукових *Етнографских списа* и рада М. Ђ. Милићевића, *Живот Срба сељака од колевке до мотике* (Гл СУД 22, 1867/), био помало обесхрабрен, па је своје кратке записе из те области објавио у *Панчевцу* 1872. године, позивајући се на то да су многи етнографски подаци код поменутих аутора већ забележени.

³¹ Исто, 56.

³² Ј. Мишковић, *Топографски речник Јагодинског округа* /даље *Топограф. реч.*/, Гл СУД 61, Београд 1885; штампано и 50 засебних комада /коришћен засебни примерак/, 1-204.

³³ Јован Мишковић, *Хидрографија независне кнежевине Србије* (са једним атласом хидрографских картица), Географија независне кнежевине Србије, књ. прва Хидрографија, Београд 1880, 1-226.

³⁴ Поред ових великих студија, Ј. Мишковић је написао и два мања рада у којима има извесних етнографских података: *Букуља и Венчац*, географско историјска скица (са картицом и 5 слика), Годишњица Николе Чупића /даље Год. Н. Ч./, књ. 19, Београд 1899, 203-228 и *Кроз Босну, Херцеговину и Боку Которску* (путописне, војно-географске и друге белешке), Год. Н. Ч. књ. 16, Београд, 1896, 175-222. Слично је, чини се, према наводима у раду Б. Јововића, и са Мишковићевим радом *Путовање по Србији*, засебно штампаним 1874. из Српских новина. Нажалост, нисмо успели до те књиге да дођемо, јер је не поседују ни Универзитетска ни централна Библиотека САНУ. Мишљења смо да би Библиотека САНУ требало да има, макар у фотокопираном облику, сва дела својих чланова.

У овим својим студијама Мишковић бележи границе округа, срезова и атара села, тако што прецизно наводи топониме који ту границу чине. Код атара села он увек наводи и потребно време да се атар обиђе, понекад напомињући да је време дуже због врлетног терена. При опису хидрографије из његовог записа за реку Ломницу, који гласи: „Ломници с десна утичу Чакањац, Клисурса, Падински поток; а с лева више незнатних поточића којима не могах имена сазнати“, видимо да је он веома детаљно истраживао и покушавао сазнати и забележити сваки постојећи назив до кога је могао доћи, а неретко и како је тај назив настао.

Кад помиње неки извор, наглашава да ли му је вода добра или лековита. Записује он и да ли преко вода постоје мостови или бродови /прелази – Л. Ђ./, и да ли су у свако доба године проходни. Ти подаци указују на то да он никад не заборавља да је војник и да у датом тренутку такво сазнање може бити од пресудне важности. То видимо у његовој опасци при опису Горњег Милановца: „Од приватних зграда има до 30 зиданих кућа, које би се при одбрани корисно употребити могле.“³⁵

Али бележи он и да ли има воденица, које рибе има у потоцима, а којих звери у планинама; такође, да ли су предели покривени шумом и којом, или су голи, и које траве на одређеном месту расту.

У тим записима видимо да Мишковић покушава да уведе одређене појмове и да на тај начин створи научну терминологију. Тако користи термин „заплава“, који овако објашњава: „Заплава је исто што и 'басен' – 'област', али се нама чини да је ово најудеснији назив“.³⁶ Он често као географске појмове користи термине: *чука*, *чукара*, *клик* и *кључ*, као и термин *брдораван*, који би одговарао данашњем термину *висораван*.³⁷ На једном месту пише: „отвара се

Годишњица Николе Чупића је „алманах с прилозима из историје, књижевности и другом грађом“; штампана је од 1874. као задужбина Николе (Куртовић) Чупића (1836-1870), народног добротвора. Он је био син кћери војводе из I српског устанка, Стојана Чупића, чије је презиме узео. Целокупно своје имање оставио је као задужбину за издавање научних и поучних књига /према МЕР II под Чупић (Куртовић) Никола/.

³⁵ Ј. Мишковић, *Опис Рудничког округа II*, 107.

³⁶ Ј. Мишковић, *Опис Рудничког округа I*, 258. Да овај термин одговара данашњем термину „слив“ и да је термин „слив“ почео касније да се одомаћује, видимо у Мишковићевој *Хидрографији*, где он каже: „У хидрографском погледу, кнежевина Србија долази у слив (басен) Дунава са Савом; она дакле припада басену (заплати) Црнога Мора“; исто, 3.

³⁷ *Чука* означава „брдо или брдашце с једне стране сасвим стрмо, а с друге стране нагнуто“ /*Речник српскохрватског књижевног језика*, Матица српска, Нови Сад 1976, под *чука*/. Реч *клик* означава „огољени, камени врх, стену која се издиже изнад околног земљишта, хрид, чуку“. Термин *кључ*, премда на једном месту као објашњење стоји „кључ (земља)“ /*Топограф. реч*, 78/, користи у смислу: „земљиште захваћено речном окуком, обично обрадиво и врло плодно“ и „појас равнице између доњег тока притоке и реке у коју се она улива“ /*Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, САНУ, (даље: *Речник САНУ*), Београд, под *чука*, *клик*, *кључ*/. Ова три термина се јављају и као посебни топоними или у склопу других топонима, нпр. Орлова чука, Градишки клик, Мали кључ и сл.

у долини једна *карлица* /подвукла Л. Ђ./ која се код Палилуле опет затвара³⁸. За шуму искључиво користи термин *гора*; често помиње да је одређени предео покривен „грмовом гором“.³⁹ Често користи реч *насип*, са значењем *пут*, мада користи и термине *друм* и *пут*.⁴⁰ За насеље употребљава реч *село*, али и *обитно место* као и *обитаоц* – у данашњем значењу *становник*.⁴¹

Из његових радова такође видимо да није устаљен ни мерни систем. Но то не треба да нас чуди, јер је метрички мерни систем усвојен светским потписивањем Конвенције тек 1874.⁴² Мишковић најчешће користи као дужну јединицу *сат*, коју у напомени објашњава: 1 сат = 4 000 метара = 6 000 корака. Али користи и миљу: 1 миља = 2 сата = 8 000 метара, 1 квадратни сат = 16 милиона квадратних метара. Површину, односно квадратну меру, означава нацртаним квадратићем. Мишковић за површину често користи старе мере као што су *плуг* или *мотика*.

Мишковић се није задовољавао само тиме да одређени топоним забележи, и да место означи. Он је често детаљно описивао рушевине старих градова,⁴³ бележио приче о њима. Записивао је и где су старе црквине, тражио, и често налазио понеки запис на њима, који би нам верно преносио.⁴⁴

³⁸ Ј. Мишковић, *Књажевачки округ*, 64. Овај термин користи и другде.

³⁹ Термин *грм* значи: 1. жбун; 2. бот. храст *Quercus robur*; 3. „крупно високо дрво уопште. – Грм (је) сваки храст (а може и друго које дрво) кад је врло велики. Високо дрвеће (...) зове се грм; нпр. бор, брест, буква“ /*Речник САНУ* под *грм*/. Ј. М. га користи у смислу храст, понекад користећи и синтагму „жирородна гора“. „У долини Дичине, пише он, постоји још и сада Таковачки грм.“ Под њим је кнез Милош 1815. г. позвао на устанак. „Таковачки грм (...) има у периферији 7,5 м; у круни је још дебљи. Некада је имао пет великих грана, а сада је остала само једна. Причају људи, да се је један велики стуб одломио оне године кад је кнез Милош умро, а други (мањи) 1868. г. кад нам и кнез Михајла нестале.“ /*Руднички* .. II, 131/.

⁴⁰ У легенди својих атласних таблица у *Хидрографији* он наводи 4 врсте путева: 1. насип, 2. недовршен насип, 3. коловоз (крчаник), 4. коњски пут и стазе.

⁴¹ О Мишковићевом доприносу стварању наше војне терминологије види: Б. Јововић *н. д.*, 176.

⁴² Србија усваја метрички мерни систем Законом о мерама од 1. децембра 1873, годину дана пре светског потписивања Конвенције. Колика је важност придавана „прототиповима“ мера, видимо и по томе што су они ношени преко Албаније до Крфа за време Првог светског рата.

⁴³ Поред описа у горепомнутим студијама, објављује и засебан рад: *Неки стари градови и њихове околине у Србији са цртежима*, Старинар 1887.

Старинар је гласило Српског археолошког друштва; излазио у Београду, с прекидима у периоду 1884-1925; први уредник М. Валтровић. /МЕР II, под *Старинар*/.

⁴⁴ Поред све своје занесености етнографијом у најширем смислу, историја је била његова права љубав, ако се тако може рећи. Поред описа појединих историјских догађаја у горепомнутим студијама, он пише и посебне радове: *Ајдук Вељко*, биографија /„Отаџбина“ год. I књ. II, Београд 1875, 106-114/; *Борба на Љубићу* 1815 /„Школа“ 1873. и „Ратник“ 1883/; *Косовска битка, војно-историјска расправа* /„Ратник“ XXI XXII, 1889 и као посебна књига 1890/; *Рат Србије са Турском за ослобођење и независност* /Службено издање 1878/; *Географско-историјске слике из Краљевине Србије*, /Год. Н. Ч. XXIII,

Несумњив је значај Мишковићевог рада на сакупљању топонимије. Међутим, за етнологију је још много значајније то што је он уз топониме бележио и легенде, приче или догађаје везане за њих. Записивао је легенде везане за цара Лазара, проклету Јерину, Косовску битку или неке личности из новије историје. Из тих записа ми сазнајемо о измештању насеља, о досељавању становништва, о постављању међа, о отмици девојака, о закопаном благу, или о неком догађају из живота.

Оно што задивљује у радовима Јована Мишковића, то је што се види да он не само да прати шта се у научним часописима објављује, већ и да одмах увиђа оно што је битно и то настоји да унесе у свој рад.

Тако он у првом делу своје студије *Опис Рудничког округа*, објављеној 1872. године, наводи за поједина насеља само статистичке податке. А већ у другом делу те студије, објављеном 1875. године, уноси податак о броју задруга у сваком селу и о томе колико највећа задруга броји лица. Истина, морамо напоменути да није баш јасно да ли термин „задруга“ користи у етнолошком смислу, тј. као задружни живот више сродничких инокосних породица, или у смислу домаћинства, јер на једном месту уз термин „задруга“ стоји у загради „домиња“.

У *Топографском речнику Јагодинског округа* он увиђа важност података о слави, те бележи која слава има највише свечара у ком селу; такође, записује да ли постоји сеоска слава или када „носе крста“ (литија), да ли их има више и зашто се славе (ради здравља људи, стоке, берићета). Нажалост, у том раду не даје податке о задругама нити о њиховој величини.

У своја два интегрална поглавља, која су посвећена етнографији,⁴⁵ не даје целовити преглед народне културе описиваног краја, што он, уосталом, и наглашава. Па ипак, у њима налазимо неке занимљиве податке, нпр. о променама које се тог тренутка догађају. Тако он за Руднички округ пише:

„Што се доброг морала тиче одликује се Качер, Црногорја (црногорски срез) скоро сва, а од моравског среза Карадаг, део до Љубића и под планином Острицом и Котлеником.⁴⁶ Што је пак ближе Морави и варошима Чачку и Карановцу, то је доста огрезло у калу непоштења, деморализације и пијанства. У целом округу женскиње се слабо фрака и маже којекаквим отровним бојама, а у

Београд 1904, 135-232/. Остављајући процену тих радова историчарима, само ћемо напоменути да је при опису погибије Арсенија Ломе дао живост ликова и драматичност ситуације /Ј. М. Грађа за етнографију и историју Рудничког округа, (даље: *Грађа за етнограф.*), „Панчевац“ 1872, 64-66/.

⁴⁵ Један је посвећен Рудничком, а други Књажевачком округу.

⁴⁶ „Породични круг... још је (ту) задржао свој патријархални тип, млађиштују старијега, женскадија мушкиње. Женске љубе иоле одраслијег мушкарца у руку, па ма су у годинама старије од њега; пут неће путнику да пређу, ако се сусретну.“ /Ј. Мишковић. *Грађа за етнограф.* 57/.

Морави (у поменутом делу), већ је увелико та мода женски пол заразила.⁴⁷

Мишковић још примећује:

„Рудничани су добри војници; бистри су и брзо поњају оно што им се каже. У раду су чврсти и издржљиви; у свађи инације и осветољубиви. Наклоност за лоповлук и разбојништва немају.“⁴⁸

За становнике Књажевачког округа каже:

„По духу, народ је тих, миран и побожан. Побожност је у јакој снаги, али има много сујеверја.“ Примећује да су вредни, али закључује: „морал је прилично потрошен.“⁴⁹

Потом прави виспрено поређење:

„Разлика између Шумадинца и Тимочанина у главном је ова: Шумадинац је бистар и слободоуман, воли да бистри политику и да критикује; Тимочанин је миран и послушан, он гледа прво свој рад и своје имање; Шумадинац је самосталнији и слободнији индивидуално; али је Тимочанин уреднији и за сложну радњу способнији.“⁵⁰

Тим особинама он објашњава разлику у облику насеља; наиме, у Књажевачком округу „села су груписана и у најбрднијем месту, док у Шумадији, на подобном терену, стоје раштркане куће једнога села на 2 и више сата даљине. Ја држим“⁵¹, пише Мишковић, „да то произилази из духа и карактера самог народа.“⁵¹

Као већ искусан истраживач, Мишковић у *Књажевачком округу* констатује:

„Приметна је ... оскудица сопствених имена река и брда, јер се воде и брда већином зову именом села кроз која протичу, или у чијем се атару налазе, а не да свака река и брдо има своје засебно име, као што је нпр. у Рудничком округу већином.“⁵²

Способан да уочи карактеристично, он поред „сиромаштва“ топонимије, запажа специфичност – па и богатство антропонимије у овом крају, нарочито женских имена.⁵³

⁴⁷ Исто, 56-57. Да се мода „фракања“ брзо ширила, можемо наслутити и по упозоравајућем чланку *Косметици*, доктора Саве Петровића /„Отаџбина“, год. I, књ. 130 – 139/. У њему се, између осталог, доста опширно говори о спором али погубном тровању целог организма до кога долази приликом бељења лица живиним или оловним белилом, што жене ради лепоте, констатује се, све чешће упражњавају.

⁴⁸ Ј. Мишковић, *Грађа за етнограф...*, 57.

⁴⁹ Ј. Мишковић, *Књажевачки округ*, 98 и 100.

⁵⁰ Исто, 100.

⁵¹ Исто, 101.

⁵² Исто, 59.

⁵³ Ево неколико од наведених: Солунка, Босанка, Гркиња, Руска, Латинка, Будимка, Моравка, Дунавка; Кадивка, Митанка, Свилка; Весела, Добра, Бона; Лепота, Убавка, Злата,

Ови етнографски одељци, премда дају слику само неких сегмената народне културе, као што су записи о језику или дескриптивни опис ношње, ипак садрже и значајна запажања о менталитету народа испитиваног краја, као и, у том тренутку, актуелним променама.

Мишковић је био човек који је слободно изражавао своје мишљење и држао га се и онда кад је оно наилазило на супротстављање. То видимо из једног његовог писма упућеног Стојану Новаковићу:

„Што о мом чланку 'о биљу' велиш немаш право... То је само прикупљање материјала, који чека вешту руку, да га прочисти и у научне делове размести и оцени... Па тако је и са ботаничким стварима. Ако ми будемо чекали да све Панчић⁵⁴ и стручни људи покупе ботаничке и друге називе, то зацело још задуго нећемо имати своје рођене терминологије за Ботанику и друге шпецијалне науке.“⁵⁵

Уверен у исправност свог става, Мишковић је материјал о народној медицини и биљу, сакупљен у Рудничком округу, поднео Српском лекарском друштву. Оно је његов рад, очигледно, веома позитивно оценило, јер га је изабрало за свог почасног члана октобра 1873. године, а његове радове је објавило у *Српском архиву за целокупно лекарство*.⁵⁶

Он је увек био спреман да укаже на неке неподесности, а често даје и предлоге како да се оне исправе. Тако, у *Опису рудничког округа* Мишковић указује на то да је, при садашњем омеђењу Рудничког округа, његово седиште географски неподесно смештено у Горњи Милановац, који се не налази у његовом центру. Он предлаже или да се промени омеђење Округа, и то тако да се Г. Милановац нађе у његовом центру, или да окружна варош буде

Сребрна; Позница, Прва, Трена, Недеља; Малена Нејка; Дуња, Вишња, Јагода, Малина, Јабука; Георгина, Борика, Кита, Живица; Кошута, Пауница, Грлица /Исто, 99-100/.

⁵⁴ Јосиф Панчић (1814-1888), лекар, „научник, ботаничар, први председник Српске академије наука.“ Школу завршио „у домовини (Госпић, Ријека, Загреб)“, медицину у Пешти, а ботаничке студије у Бечу. По савету В. Караџића, 1846. г. долази у Србију. Од 1856. постаје професор Лицеја у Београду. Ради на проучавању флоре Србије. Главно дело: *Флора кнежевине Србије*” /према МЕР II под Панчић Јосиф/. О Ј. П. види: *Ј. Панчић – Панчићев зборник*, САНУ, Београд 1967; *Живот и дело Ј. Панчића*, у 11. књ. „Сабрана дела Ј. П.“, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1998, 1-354.

⁵⁵ Архив Србије, СН-1828. *Писмо Стојану Новаковићу*, 10.12 б.г. према Б. Јововић, *н. д.*, 188. Тај свој став Ј. М. понавља у „Приступу“ свом *Опису Рудничког округа* /ГЛ СУД 34, 178-179/. А на уводним страницама свог *Топографског речника Јагодинског округа*, Мишковић, између осталог, каже: „Потреба њиховог знања и зебња да не изчезну, држим, да су довољни разлози за прикупљање и штампање топографских имена...“, 3.

⁵⁶ У *Српском архиву за целокупно лекарство* објављена су два његова рада под истим називом: *Нешто из лекарства и биљарства Рудничана* 1874. и 1875. и рад *Ређа и нова имена биља* 1875. /Нажалост, нисмо били у могућности да до тих радова дођемо/.

Српски архив за целокупно лекарство је „месечни часопис, орган Српског лекарског друштва (основаног 1872); излази у Београду од 1874, са прекидима за време ратова. Репрезентативан медицински часопис, радови објављени у њему су на високом научном нивоу“ /МЕР II/.

Таково, јер „је по положају своје готово у средини Рудничког округа... а и средокраћа (је) и предео много лепши.“⁵⁷

За човека пуног патриотског заноса, уз то и војника, разумљиво је Мишковићево незадовољство и његова љутња приликом открића да на надгробној плочи Арсенија Ломе, чувеног качерског војводе из Првог и организатора Другог српског устанка, кога су Турци на превару убили 1815, нема натписа. И као и увек кад су опште ствари у питању, добре или лоше,⁵⁸ он се сматра позваним да на њих укаже. Пишући о Ломиној смрти, он у напомени оштро реагује и упозорава:

„Овом приликом морам приметити, да је врло стидно по нас, како мало поштујемо наше славне јунаке и борце за слободу наше отаџбине. Ето слабо који од наших чувених јунака имаде сходну белегу, а неки немају и никакаву.“

Тим јунацима „треба споменике благодарни потомци да подигну са прилозима.“ И додаје, мало наивно, али својствено себи: ”За ту целу давати добровољне беседе било би најбоље.“⁵⁹

Мишковић је био човек који се није устезао да каже своје мишљење без обзира на могуће последице, поготово ако је сматрао да је то за опште добро.

После трагичне битке на Јавору, у којој је дошао до изражаја Мишковићев „војнички таленат“ којим је спречена „потпуна пропаст“, он увиђа недовољну увежбаност војске, али и грешке руководећег кадра, а грешака је било много.⁶⁰

„У својим извјештајима је жестоко критиковао неодговорност, прије свега виших старјешина, па је због тога овај иначе изузетно уљудан официр доспио у затвор.“⁶¹

Да није дуго остао у затвору и да тај инцидент није утицао на његову каријеру, видимо из његовог даљег напредовања. Из свега што је учинио произилази да је био веома способан и храбар официр. Међутим, исто тако је очигледно да су његови претпостављени били способни да његове врлине уоче и били вољни да му пруже шансу да их он искаже. Можемо то и другачије формулисати: у циљу општег добра тежило се да на важне положаје

⁵⁷ Ј. Мишковић, *Опис Рудничког округа II*; види 105 и 131.

⁵⁸ Мишковић је спреман да укаже и на оно што је добро, да похвали. Тако он, пишући о борбама на књажевачком ратишту 1876, истиче: „Међутим народ округа књажевачког и војска већ одаје своје морално поштовање и одужује дуг према својој браћи, која су у овом рату за слободу пала. Одбор је састављен за подизање споменика и већ има за ово приличну суму на расположењу.“ /*Књажевачки округ*, 116/.

⁵⁹ Ј. Мишковић, *Грађа за етнограф...*, 67.

⁶⁰ Види: П. Опачић, С. Скоко, *н. д.*, нарочито 25-178.

⁶¹ Б. Јововић, *н. д.*, 179.

дођу способни људи. И краљ Милан се, поред свега,⁶² бар кад је био у питању Мишковић, држао онога што је својевремено изрекао кнез Михаило приликом доделе капетанског чина Ђоки Влајковићу,⁶³ упозорен „да је Влајковић револуционар, а не кнежев следбеник“: „Мени не требају приврженици, него паметне и разумне државне слуге.“⁶⁴

И у својим каснијим радовима Мишковић извршава оно што је сматрао за своју дужност – да на нешто неправилно укаже, упозори, или, да то покуша исправити.⁶⁵

Истинољубив, какав је био, он се у једном свом раду поново враћа хајдук Вељку и у њему, на основу новообјављених докумената, покушава да скине клевету са Младена Миловановића.⁶⁶ Наиме, до тада се сматрало, а на основу написа Вука Караџића,⁶⁷ да Младен намерно није хајдук Вељку послао помоћ, те је стога овај погинуо, а Неготин пао у руке Турцима.⁶⁸

Можемо, дакле, закључити да Јован Мишковић до краја остаје доследан себи – својој тежњи ка истинитости и исправности.

Генерал Јован Мишковић био је частан човек, мудар официр и храбар ратник. Међутим, за њега родољубље није било само одбрана слободе, већ и чување народне и културне баштине. Цео свој живот он је као војник провео бранећи своју домовину, а као културно-научни посленик – вредно истражујући и описујући своју земљу. Својим делом, али и својом личношћу, Јован Мишковић спада међу великане наше прошлости.

⁶² Код Б. Јововића наилазимо на следећи податак: „Краљ Милан цјенио је Мишковића као војника и човјека, али према њему није био поштен и отворен. У једном тајном писму генералу Кости С. Протићу /Мишковићев претпостављени у рату 1878/ назвао га је чак глупим. Није подносио Мишковићеву самосталност у одлучивању.“

⁶³ Ђ. Влајковић је учествовао у мађарској буни 1848. као наредник српског добровољачког одреда. Ступио је у руску војску 1851. и као добровољац се борио у руско-турском рату и кримском рату где је изгубио ногу. Вратио се у Србију и „видно се истакао у протеривању Турака из београдске вароши 1862. године“. Био је ватрени присталица Уједињене омладине српске /П. Опачић, С. Скоко, *н. д.*, 27/.

⁶⁴ Исто, 28.

⁶⁵ У мањој студији *Последњих шест година наше новије историје* /Београд 1892, 1-30/ Мишковић осветљава политичку кризу у Србији после српско-бугарског рата, из угла брачних несугласица краљевског пара, посебно наглашавајући неправедан однос према краљици Наталији, прогнаној и одвојеној од сина. У уводном делу он отворено износи свој став: „По моме мишљењу, насилно одвајање матере од њеног јединчета тако је монструозна неправда, да ми се чини да та ствар није узбунила јавни морал у оној мери, у којој би требало, и да повређени осећаји човештва нису довољно притекли у помоћ тој несрећној жени.“ /3/.

⁶⁶ Младен Миловановић (око 1760-1823), „трговац, војвода из I српског устанка, Карађорђевог сарадник... Себичан, грамзив, али и одлучан... Приписује му се кривица за пораз српске источне војске 1809. године“ /МЕП под Миловановић Младен/.

⁶⁷ Даница, Забавник за 1826, 86 /према: Ј. Мишковић, *Географско-историјске слике из краљевине Србије*, Год. Н. Ч. XXIII, Београд 1904, 229/.

⁶⁸ Исто, 229-232.

Lasta Djapović

Jovan Mišković: A Forgotten Ethnographer and Geographer

Key words: officer, ethnography, toponymy

The paper describes the life and work of Jovan Mišković, a forgotten ethnographer and geographer. Born in Negotin (1844-1908), he had received military education and took on several important functions in the government, and had served bravely in three wars. In addition, he was also a gifted scientist, whose interests included geography, ethnography, history, archeology and topography. He was a distinguished member of Serbian medical society, Serbian Royal Academy and several other important associations. The paper presents Misković's contribution to science and discusses cultural/scientific environment where he worked and lived.